

*Ніколова О. О.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри німецької філології і перекладу
Запорізького національного університету*

*Веремчук Е. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Запорізького національного університету*

СПЕЦИФІКА ПСЕВДОМОРФНИХ ПЕРСОНАЖІВ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ О. ВАЙЛЬДА НА ТЛІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питання про різновиди та особливості псевдоморфних персонажів у романі «Портрет Доріана Грея», казках «Велетень-себелюбєць», «Хлопчик-зірка» зnanого англійського письменника О. Вайльда на тлі літературної традиції.

Дослідження ґрунтується на студіях типології псевдоморфних персонажів (від давньогрец. «псевдо» – «обман, вигадка, помилка» та «морфо» – «форма»), визначальною ознакою яких є несправжність, зумовлена неприродним порушенням відповідності між їхньою сутністю та її формальною презентацією/рецепцією: такі персонажі тимчасово набувають чужої подоби, видають себе за інших, неадекватно сприймаються.

У статті представлено коло інваріантних типів та різновидів псевдоморфних персонажів, пов'язаних із ними традиційних мотивів (йдеться про крос-статусні перевдягання, перетворення, оману словесно-поведінкову презентацію, різноманітні ситуативні неузгодженості – невпізнання, підміни, плутанину тощо), висвітлено проблеми їхнього походження, жанрового діапазону, специфіки творчої реалізації у прозаїчних творах О. Вайльда в контексті європейської традиції.

Проаналізовано типові сюжетні ситуації, засновані на дисонансах істинного та видимого, які підпорядковуються англійським письменником меті вираження ідейно-філософського змісту зазначених творів. У відповідному тематичному аспекті визначено подібність Доріана Грея з іншими персонажами європейської літератури. Особливу увагу приділяється іманентній культурній традиції оповідним кліше казок О. Вайльда, заснованим на функціонуванні псевдоморфних персонажів: формальний перехід псевдоморфних персонажів з одного полюса на інший, протилежний, зримо простежується в аспектах соціальної статусності, через протиставлення потойбічного та земного (антропоморфне вище створіння інкогніто), прекрасного та потворного тощо.

У статті доведено перспективність псевдоморфних персонажів як предмета наукового аналізу загалом та компаративних розвідок зокрема, зумовлену специфікою феномена, яка детермінує його активне функціонування в мистецтві різних часів та країн.

Ключові слова: псевдоморфні персонажі, мотив, крос-статусна трагедія, традиція, трансформація.

Постановка проблеми. Контраст між видимим та дійсним в його найрізноманітніших проявах – типове явище дійсності

та «вічна» тема мистецтва, серед художніх засобів розкриття якої у літературі на особливу увагу заслуговують псевдоморфні персонажі (від давньогрец. «псевдо» – «обман», «вигадка», «помилка» [1, 557] та «морфо» – «форма» [1, с. 449]).

Характерною ознакою останніх є «несправжність, створена внаслідок неприродного порушення відповідності між їхньою сутністю та її формальною презентацією / рецепцією, що починають співвідноситися з протилежними категоріями. Такі персонажі тимчасово набувають чужої подоби, видають себе за інших, неадекватно сприймаються (внаслідок метаморфоз, трагедій, вербально-позиційних удавань, ситуативних неузгодженостей). Також вони тісно пов'язані із певними «мандрівними» мотивами» [2, с. 5].

Компаративні студії, присвячені аналізу специфіки функціонування псевдоморфних персонажів, дозволяють, з одного боку, вказати на існування зв'язків та типологічних сходжень між національними літературами різних епох, засвідчити подібність загальнолюдських уявлень та висвітлити «механізми» взаємодії традицій та новаторства, а з іншого – вказати на специфіку оригінально-авторських трансформацій відповідно до матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду генезису, специфіки, типології, особливостей функціонування відповідних образів присвячено монографію «Псевдоморфні персонажі української та російської літератур кінця XVIII – I половини XIX ст. (у контексті європейської традиції)» [2], у якій, окрім іншого, детально охарактеризовано основні стадії та напрямки розвитку питання, значущі для створення теоретико-методологічної бази дослідження феномену [2, с. 5–19].

Надбання у цій галузі відкривають перспективи для подальших пошуків, спрямованих на розв'язання проблеми творчої репрезентації теми дисгармонійності істинного та удаваного на різних етапах становлення національних літератур в цілому та псевдоморфних персонажів зокрема.

Цікавою видається спроба виходу за межі об'єкту наукової уваги у згаданій вище праці та застосування вже апробованого інструментарію для аналізу творчості письменників інших культурних епох та країн. Погляд на доробок зnanого англійського майстра слова, О. Вайльда, у такому аспекті дозволяє розширити горизонти розвідок псевдоморфних персонажів

та надає матеріали для порівнянь, значущих з точки зору визначення тенденцій трансформації даних образів.

Творчість О. Вайльда неодноразово привертала увагу закордонних та українських вчених: систематизація таких напрацювань представлена, наприклад, в кандидатській дисертації Г.С. Деркач «Творчість Оскара Вайльда в літературно-критичних (англійському, українському та російському) дискурсах».

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Детальне дослідження варіантів псевдоморфних персонажів художнього світу О. Вайльда в контексті літературної традиції на ґрунті відповідних теоретичних здобутків сучасної вітчизняної компаративістики (2, с. 50–141) здійснюється вперше, що й зумовлює актуальність статті.

Мета статті – визначення специфіки псевдоморфних персонажів епічних творів О. Вайльда на тлі літературної традиції. **Завдання** статті: охарактеризувати псевдоморфний образ Доріана Грея та мотиви метаморфози, крос-статусної травестії в компаративному аспекті, диференціювати псевдоморфних персонажів та типові сюжетні ситуації, пов'язані із удаваннями, невпізнаннями у казках О. Вайльда, визначити їхнє функціональне призначення та значущі в цьому плані подібності з традиційним матеріалом.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. О. Вайльд – яскравий представник естетизму, для якого Краса та Форма є своєрідними «ідолами», гідними поклоніння. Законірно припустити, що саме естетичні принципи письменника визначають характер розкриття теми ілюзій (співвідносної із удаваннями, симуляцією, хибними уявленнями тощо) в його романі «Портрет Доріана Грея».

Псевдоморфним персонажем доцільно визнати Доріана Грея: молодість та привабливість не просто різко контрастують з його внутрішнім світом, вони є личиною, маскою, за якою ховається істина потворності розпусника та себелюбця, відображена в портреті – двійнику. Сутність цього світського Нарциса та її формальне вираження й сприйняття співвідносяться з протилежними категоріями антиномії «верх – низ» в аспекті індивідуально-авторських аксіологічних координат, де Краса є вищою цінністю, якій протипоставлені Вульгарність та Злочинність – тісно взаємопов'язані поняття, що характеризують нищу людину. «Будь-який злочин вульгарний у своїй суті, а будь-яка вульгарність – це вже злочин» [3].

Янгольське личко створює ілюзію душевної чистоти та вводить в оману оточуючих: гріхи мають залишати свій вплив на зовнішності, а якщо цього «тавра» немає, то немає й підстав для відповідних висновків. «А Доріан мав чим тішитись, бо прегарна його врода, що так приворожила Безіла Голворда і багатьох інших, здавалося, повік лишиться при ньому. Навіть ті, хто чув найчорніші поголовси про Доріана – чутки про його непевний спосіб життя час від часу ширилися по всьому Лондону, даючи поживу балачкам у клубах, – не могли поінняти віри у його безчестя, коли бачили Доріана в живі очі. Він завжди виглядав людиною, якої не діткнув житейський бруд. Люди, що говорили брутальності, знічувались і змовкали, коли він заходив, наче сама незворушна ясність його обличчя була їм докором. Уже самою своєю присутністю він мовби нагадував їм про втрачену чистоту. Їх брало подивом, як це така чарівна з лица людина спромоглась уникнути тавра нашого віку, нищого і сла-

столюбного воднораз» [3]. Суперечністю між тим образом, який бачить суспільство, та внутрішнім світом Грея доповнюється обігранням антитези «зрілість – юність»: сорокалітній «Чарівний Принц» виглядає як 18-річний юнак (завдяки чому й обманює брата Сібл Вейн).

Таким чином, фантастична метаморфоза персонажа, що зумовлює його псевдоморфність у контексті естетичної концепції письменника, є порушенням Законів Краси та Природи, за які Доріана очікує неминуче покарання.

З іншого боку, зачарування вищого світу зовнішньою красою, манерами, модним вбранням Грея та відносна байдужість до його аморальної поведінки, інформація про яку все ж поступово поширюється, інтерпретується іронічно: така тенденція свідчить про бездуховність та зіпсованість аристократичного прошарку, для якого форма набагато важливіша за зміст. «Бо в порядному товаристві приписи такі самі – або повинні бути такі самі, – як і в мистецтві: форма тут найістотніше. Вона має сполучати в собі високу вродистість з умовністю церемонії, має поєднувати нещирість романтичної п'єси з дотепністю і красою, через що ми й захоплюємось такими п'єсами. Хіба нещирість така вже страшна річ? Либонь, що ні» [3].

Йдеться вже не про естетичну культивування Краси та Форми, а про підміну понять, спрямовану на затвердження псевдоідеалів у «добродесному колі» англійської знаті, лицемірство якої викриває автор роману.

Створений О. Вайльдом образ вирізняється на тлі літературної традиції XIX ст., для якої не надто характерна увага до «псевдоморфних персонажів, створених на сутнісно-формальних суперечностях фізіологічно ціннісного аспекту дихотомії «верх – низ»... такий феномен позбавляється самостійної значущості, функціонально підпорядковуючись іншим варіативно-аксіологічним опозиціям. Так, наприклад, несправжність, створена внаслідок формально-змістовної невідповідності на рівнях «краса – потворність», «старість – молодість», підлягає меті фіктивного підвищення/зниження суспільного становища персонажа або переведення його у розряд «чужих». Зовнішньо-внутрішня ілюзорна дисгармонійність, пов'язана з протиставленням «сили – слабкості», є вторинною щодо гендерної або героїчної псевдоморфності, заснована на уявленнях про «здоров'я» й «недугу» – близькою до антитези «розуму» й «безумства», «життя» й «смерті» [2, с. 77].

Найбільш схожим на Доріана Грея псевдоморфним персонажем є Крихітка Цахес Е.Т.А. Гофмана («Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер»), потворність якого також прихована завдяки чарам від широкого загалу: оточення вбачає у ньому прекрасну особистість, наділену численними талантами. При цьому в обох випадках смерть розкриває справжню сутність «псевдокрасеня».

В романі О. Вайльда також використано традиційний мотив крос-статусної травестії: коли персонаж за допомогою перевдягання намагається приховати свій справжній суспільний статус (знизити або, навпаки, підвищити його) [2, с. 23]. Доріан Грей вдає з себе простолудина, аби насолоджуватися новими відчуттями в бідних кварталах Лондону. Там, у брудних притонах, він курить опіум та намагається «згадки про давні гріхи... знищити шаленством гріхів нових» [3]. «Саме як бронзовий бій годинника в темряві ознаймив північ, Доріан Грей, перебравшись у простий одяг і закутавши шарфом шию, покрядьки виходив із дому» [3].

Поширений у світовій літературі прийом створення інтриги, надання динамічності сюжету, окрім цього, посилює емоційну напругу, викликану градацією злочинних вчинків Доріана. Його тимчасова формальна інтеграція до кола маргіналів є образним доказом нівелювання усіх прийнятих норм: перехід соціальних кордонів у житті віддзеркалює руйнування моральних меж у свідомості.

В цьому аспекті виникають асоціації з персонажем роману В. Гюго «Людина, яка сміється» – лордом Девідом. Світський красень, законодавець мод, яким захоплюються у вищому світі, полюбляє в образі звичайнісінького моряка, Тома-Джима-Джека, відвідувати вистави вуличних театрів та мандрівних акторів, а також – брати участь у кулачних боях простолюдинів. Для розбещеного аристократа такий маскарад є одним із способів розважитися, полоскотати нерви, отримавши незвичні враження та, водночас, – вираженням зневаги до правил загалу. Таким чином, даний мотив в обох творах є промовистим засобом образної характеристики.

На особливу увагу заслуговують також псевдоморфні персонажі казок О. Вайльда. Створення сюжетних ситуацій, заснованих на невідповідності істинного та видимого, тут також є не просто художнім прийомом загострення колізій чи надання авантюрного забарвлення наративу, а підпорядковується меті вираження філософських ідей письменника.

Наприклад, у казці «Велетень-себелюбець» оригінально трансформоване традиційне для міфів, фольклору, літератур різних народів оповідне кліше, пов'язане із появою антропоморфного вищого створіння інкогніто [2, с. 85], «несправжність якого визначається формально-семантичною співвідповідністю з опозиціями «небеса – земля» та «божественне – людське» («сакральне – профанне»)). Йдеться, насамперед, про богів, янголів тощо, які в людській подобі перебувають серед людей, випробовуючи їхні моральні якості. Є. Мелетинський вказує, що «у численних легендах різних народів боги та святі з'являються в образах жінок, бідняків, у брудному одязі тощо та випробовують людей» [4, с. 250]. При цьому у сюжеті, де «Бог винагороджує та карає» [2, с. 86], досить часто випробування спрямоване на перевірку гостинності.

У творі О. Вайльда потойбічний Гість з'являється спочатку в подобі дитини, маленького хлопчика, якого злий Велетень вперше не проганяє з власного саду: розчулений, він кається в себелюбстві, в тому, що раніше не пускав до себе дітей та вирішує відкрити двері для них. «Піду підсаджу того хлопчика на дерево і зруйную мур, і мій садок на віки вічні стане місцем розваг для дітей!» [5, с. 32]. За добрий вчинок персонаж, як це й годиться, отримує винагороду: вдруге він бачить того ж хлопчика, але з пораниеними ногами та руками (алюзія на рани розп'ятого Христа), який забирає його до раю. «Колись ти дозволив мені погратися в твоєму садку, а сьогодні ти підеш зі мною до мого саду, ім'я якому – Рай» [5, с. 34]. Так репрезентується ідея духовного воскресіння через покаєння та справедливого воздаяння.

В іншій казці – «Хлопчик-зірка» – також використані традиційні мотиви перевдягання та вербально-позиційного удавання [2, с. 23–24], пов'язані із функціонуванням псевдоморфних персонажів: йдеться про оповідне кліше «знатна особа приховує свій справжній статус заради випробування підданих або родичів», яке зустрічається у багатьох творах європейської літератури («Міра за міру» В. Шекспіра, «Школа лихослів'я

Р. Б. Шерідана, «Векфільдський священик» Ол. Гольдсмита) [2, с. 53].

Жебрачка, яку спочатку жорстоко ображає Хлопчик-зірка, насправді є королевою, а бідний прокажений, якому він віддає золотий, – королем. Окрім того, у фіналі з'ясовується, що вони є його справжніми батьками. «І жебрачка поклала руку йому на голову й промовила:

– Устань!

І прокажений поклав руку йому на голову й теж сказав:

– Устань!

І він підвівся, глянув і – о диво з див! Перед ним були Король і Королева.

І Королева сказала йому:

– Ось твій батько, якого ти пожалів у біді.

А Король сказав:

– Ось твоя матір, чії ноги ти омив своїми слізьми» [6, с. 108].

Таким чином, тимчасово створена ілюзія тут, як і у «Велетень-себелюбець», спрямована на перевірку моральних якостей та випробування головного персонажа.

Висновки. Псевдоморфні персонажі відіграють суттєву роль в романі «Портрет Доріана Грея», казках «Велетень-себелюбець» та «Хлопчик-зірка» О. Вайльда: створення сюжетних ситуацій, заснованих на дисонансах істинного та видимого, не просто сприяє посиленню динамічності дії та загостренню інтриги, а слугує меті вираження ідейно-філософського змісту творів. Відповідні образи також викликають значущі асоціації з різними творами європейської літератури: ці сходження засвідчують типовість нарративів, пов'язаних із підмінами та удаваннями.

Псевдоморфність Доріана Грея, демонструє згубні наслідки порушення законів Краси, яка згідно авторської концепції естетизму, несумісна із вульгарністю / злочинністю, викриває псевдоідеали аристократичного суспільства. Мотиви метаморфози та крос-статусної трагедії дають підстави для проведення паралелей із образами Крихітки Цахеса Е.Т.А. Гофмана та лорда Девіда (Тома-Джима-Джека) В. Гюго.

В казках творчо обіграються оповідні кліше, іманентні європейській традиції, засновані на функціонуванні псевдоморфних персонажів, які приховуючи свій справжній статус, випробовують моральні якості людей (поширені у міфах, фольклорі, літературі мотиви «Бог винагороджує та карає» та «правитель інкогніто випробовує підданих або родичів»). Зустріч та спілкування із Христом в образі дитини, королівським подружжям в подобі жебраків стає вирішальним етапом переродження самозакоханих егоїстів, які відкривають для себе оманливість, ілюзорність матеріально-тілесних цінностей та важливість цінностей духовних.

Подальші перспективи дослідження зумовлені доцільністю дослідження особливостей псевдоморфних персонажів в інших творах О. Вайльда, зокрема, у його драматургії на тлі європейської традиції.

Література:

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Українська радянська енциклопедія (УРЕ), 1974. 776 с.
2. Ніколова О.О. Псевдоморфні персонажі української та російської літератур кінця XVIII – I половини XIX ст. (у контексті європейської традиції) : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2017. 450 с.

3. Вайльд О. Портрет Доріана Грея. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=21>.
4. Мелетинский Е. Герой волшебной сказки. Происхождение образа. Москва : Изд-во восточной литературы, 1958. 263 с.
5. Вайльд О. Велетень-себелюбець // О.Вайльд. Хлопчик-зірка. Казки. Київ : Веселка, 1979. С. 29–35.
6. Вайльд О. Хлопчик-зірка // О.Вайльд. Хлопчик-зірка. Казки. Київ : Веселка, 1979. С. 88–108.

Nikolova O., Veremchuk E. Peculiarities of pseudomorphic characters of O. Wild's epic works in the context of literary tradition

Summary. The article deals with the types and peculiarities of pseudomorphic characters in O. Wild's novel "The Picture of Dorian Gray", fairy-tales "The Selfish Giant", "The Star-Child" in the context of literary tradition.

This research based on the thesis of typology of pseudomorphic characters (from ancient Greek pseudo – fraud, fiction, mistake and morpho – form) whose distinctive feature is falsity caused by unnatural violation of conformity between their essence and their formal presentation/reception: such characters temporarily acquire strange shapes, adopt false identities, and are inadequately perceived.

The article introduces a number of invariant types and typological varieties of pseudomorphic characters as well as traditional motives related to them (cross-status dress-

ing; transformation; deceptive verbal-behavioral presentation; situational disagreements – irrecognition, substitution, confusion, etc.), explains the problems of their origin, genre range, and the specificity of literary realization in O. Wild's novel "The Picture of Dorian Gray", fairy-tales "The Selfish Giant", "The Star-Child" within the continuum of the European tradition.

The article examines the typical plot situations based on the dissonance of true and visible, which go alongside with the aim of conceptually-philosophic expression of the content of the abovementioned literary works. Dorian Gray's similarity to other characters of European literature are distinguished according to the corresponding thematic aspect. Particular attention is paid to the O. Wild's fairy tale narrative clichés, immanent to the cultural tradition which are based on the pseudomorphic characters functioning: a formal transition of pseudomorphic characters from one pole to another, opposite one, is visible in the aspects of social statuses, extra-mundane and mundane opposition (anthropomorphic incognito higher being), beautiful and ugly etc.

The article proves the viability of pseudomorphic characters as a subject-matter of a scientific analysis in general and of a comparative research in particular. This viability is determined by the phenomenon's specificity which explains its active functioning in arts of various time periods and cultures.

Key words: pseudomorphic characters, motive, cross-status travesty, tradition, transformation.